

Agnieszka Gasz
Uniwersytet Śląski, Katowice
agnieszka.gasz@us.edu.pl

NOWA (STARA) FRAZEOLOGIA W SMS-ACH WIDZÓW *SZKŁA KONTAKTOWEGO*

Słowa kluczowe: SMS, frazeologia, transformacje, media, publicystyka, polityka
Keywords: SMS, phraseology, transformations, media, journalism, politics

Wstęp

Niniejszy artykuł ma na celu przeprowadzenie analizy twórczych przekształceń utartych związków wyrazowych odnotowanych w SMS-ach widzów *Szklą kontaktowego*¹. SK jest jednym z najbardziej popularnych polskich programów publicystycznych (Grzegorzewski 2010: 505). Opinia medioznawcy sformułowana przed dwunastu laty wydaje się nadal aktualna. Ten jedyny program „z przymrużeniem oka” na antenie informacyjnych kanałów TVN24 i TVN24 BiS jest nadawany nieprzerwanie od 2005 r.² Gospodarze wraz z zaproszonymi do studia satyrykami i dziennikarzami w luźnej konwencji komentują bieżące wydarzenia polityczne³. W trakcie

1 Dalej: SK.

2 Zob. <https://tvn24.pl/go/live,1/tvn24-hd,1/program-tv/szklo-kontaktowe,695213> (dostęp: 11 II 2022).

3 Pomysłodawcą programu był Adam Pieczyński (z wykształcenia iberysta). Podczas jednej ze swych podróży obejrzał program, w trakcie którego dwóch dziennikarzy w luźnej formie omawiało wydarzenie mijającego dnia. Do dyskusji za pośrednictwem połączenia telefonicznego mogli się również włączać widzowie. Pieczyński postanowił przenieść formułę tego programu na polski grunt, wyznaczając do tego zadania Grzegorza Miecugowa i Tomasza Sianeckiego, dziennikarzy z dużą praktyką radiową, doświadczeniem w rozmowach na żywo oraz obyciem przed kamerą (zob. Jachimiek 2022: 49–50). Obecnie w fotelu redaktora prowadzącego program SK zasiadają

programu telewizyjnym mogą dzwonić lub wysyłać SMS-y, aby podzielić się własnymi opiniami.

Jeśli chodzi o zawartość treściową SK, centralną pozycję zajmują w nim aktualne zagadnienia polityczne i społeczne połączone z elementami satyrycznymi, literackimi bądź rozrywkowymi. Najczęściej wykorzystuje się w tym celu niefortunne wypowiedzi lub potknięcia wizerunkowe (w tym także językowe) samych polityków, jak również materiały przygotowane przez redakcję lub widzów. Według opinii Ewy Szkudlarek-Śmiechowicz,

łączenie polityki z rozrywką [...] jest stałym elementem kultury popularnej, obecnym w satyrze politycznej, dowcipach politycznych, politycznych skeczach kabaretowych itp. Także w telewizji rozrywka polityczna, oparta na aluzji, ironii, nawiązaniach intertekstualnych, dowcipie językowym, komizmie sytuacyjnym i postaci, funkcjonuje nieprzerwanie od lat, choć zmienia swe formy [...]. Również kanały informacyjne oferują odbiorcom satyryczne ujęcie rzeczywistości politycznej (por. „Szkło kontaktowe” – TVN24, „Gilotyňa”, „Krzywe zwierciadło”, „Zwierciadło tygodnia” – Superstacja) (Szkudlarek-Śmiechowicz 2016: 104).

Z genologicznego punktu widzenia SK można zatem określić jako cykliczny telewizyjny program publicystyczny o multigatunkowym charakterze z licznymi elementami pozadziennikarskimi⁴. Wprowadzenie do publicystyki elementów interaktywnych (rozmowy telefoniczne z widzami, wyświetlanie SMS-ów) było pomysłem oryginalnym i atrakcyjnym dla odbiorcy telewizyjnego (zob. Grzegorzewski 2010: 513–514).

W rozumieniu potocznym skrót SMS (od ang. *short message service*) oznacza krótką wiadomość tekstową wysyłaną bądź odbieraną przez telefon komórkowy. Z kolei jako termin stosowany w dziedzinie technologii odnosi się on do usługi dla abonentów sieci telefonii komórkowej umożliwiającej wysyłanie i odbiór takich wiadomości. Dzięki postępowi technologicznemu SMS⁵ stał się nie tylko elementem łączności dwustronnej między użytkownikami telefonów komórkowych, ale też narzędziem przesyłania opinii do mediów, udziału w konkursach i programach telewizyjnych (zob. Przywara 2012: 32).

zwykle Tomasz Sianecki, Wojciech Zimiński i Grzegorz Markowski. W roli komentatorów występują natomiast satyrycy, artyści i publicyści (Artur Andrus, Krzysztof Daukszewicz, Wojciech Fiedorczuk, Jerzy Iwaszkiewicz, Tomasz Jachimek, Szymon Jachimek, Katarzyna Kasia, Michał Kempa, Katarzyna Kwiatkowska, Marek Przybylik i Henryk Sawka). Twórcy SK opisywali również swoje doświadczenia i wspomnienia dotyczące realizacji programu (zob. Miecugow, Sianecki 2007; Miecugow, Ozminowski 2012; Jachimek 2022).

- 4 O zjawisku „internetyzacji telewizji”, hybrydyczności gatunkowej współczesnej oferty telewizyjnej, łączeniu różnorodnych form medialnych zob. Skowronek 2013: 161–247.
- 5 O językowych i gatunkowych własnościach SMS-ów jako środków komunikowania zob.: Kaczmarek 2002; Senderek 2003; Krzempek 2006; Szkudlarek-Śmiechowicz 2010.

W wypadku SMS-ów publikowanych na dolnym pasku ekranu w roli nadawców rozpatrywanych komunikatów tekstowych występują (anonimowo) widzowie programu SK. Odbiorcami tych tekstów są również widzowie oraz prowadzący, którzy odczytują i/lub komentują niektóre wypowiedzi na antenie. Ograniczona liczba znaków determinuje zwięzłe konstruowanie treści komunikatu. W tekstach SMS-ów przesyłanych do programu obserwuje się w związku z tym stosunkowo częste zjawisko twórczego przekształcania utartych połączeń wyrazowych lub znanych tekstów kultury⁶.

Materiał badawczy i narzędzia analizy

Zabiegi celowego przekształcania struktury i znaczenia jednostek wielowyrazowych w obrębie frazeologii standardowej badacze nazywają „modyfikacjami”, „transformacjami” lub „innovacjami frazeologicznymi” (por. Majkowska 1988; Bąba 1989; Melerovič, Mokienko 1997; Lewicki 2003). Z kolei w nurcie frazematyki, czyli frazeologii komunikacyjnej (pragmatycznej), określa się je mianem „replikacji twórczych” (por. Chlebda 2020: 34–38). Jak stwierdza Wojciech Chlebda:

chęć twórczego wykorzystania zawartych we frazeologizmie potencji charakteryzuje wiele obszarów i podmiotów przestrzeni komunikacyjnej: publicystykę, eseistykę, style [...]; świadomym przetwarzaniem utartych jednostek wielowyrazowych zajmuje się wreszcie w codziennej praktyce komunikacyjnej (zwłaszcza ustnej) wielu szeregowych użytkowników języka (choć „szeregowość” nie oznacza niezróżnicowania; są ludzie i kręgi – kawiarniane, salonowe, klubowe – wręcz specjalizujące się w transformowaniu tego, co językowo ustabilizowane, a są całe warstwy społeczeństwa zupełnie wobec takich gier obojętne). Tylko niewielka część takich transformacji zostaje utrwalona drukiem [...] większość z chwilą wypowiedzenia ich bezpowrotnie znika. Przekształcenia w ciągach pochodnych mogą mieć w stosunku do ciągów macierzystych (do ich inwariantów systemowych) charakter formalny lub formalno-semantyczny (ibid.: 38–39).

W wyniku replikacji twórczych transformacje (zwłaszcza formalne) w skrajnych wypadkach mogą doprowadzić do całkowitego zaniku komponentów frazeologizmu w ciągu pochodnym. Zadanie badacza sprowadza się zatem do ustalenia, czy pod otrzymanym w ich wyniku kształtem rzeczywiście kryje się reprodukt (oraz jaki).

6 Badacze określają to zjawisko mianem kontrmówienia. Z kontrmówieniem najczęściej spotykamy się w antyprzysłowiach, sloganach reklamowych, nagłówkach prasowych i memach internetowych. Za przejaw kontrmówienia uznaje się też krótkie wiadomości tekstowe przesyłane do programów telewizyjnych. Kontrmówienie nie jest zjawiskiem nowym, choć zmienia się ono pod wpływem nowych kanałów komunikacji oraz wszechobecnej karnawalizacji kultury (zob. Koziół-Chrzanowska 2014: 49–52).

Tytułowe wyrażenie „nowa (stara) frazeologia” dość obrazowo ukazuje cele, jakie sobie stawiam, przystępując do analizy materiału w postaci SMS-ów widzów SK. Przedmiot opisu w ramach niniejszego szkicu stanowią bowiem teksty będące twórczymi przekształceniami frazeologizmów, przysłów, sentencji, skrzydlatych słów, cytatów lub innych utartych wyrażen, takich jak terminy złożone, formuły grzecznościowe⁷ itp. Materiał badawczy obejmuje więc nowe (samodzielne) teksty mające swój tekst źródłowy. Pierwszy etap analizy prezentowanych przykładów sprowadza się do podjęcia próby rekonstrukcji ich substratu językowego (wyznaczenia ciągów macierzystych). Kolejnym krokiem będzie ustalenie typu transformacji (strukturalno-semantycznych) zaobserwowanych w zebranych przykładach (ciągach pochodnych). Szczególnie przydatna okazuje się pod tym względem klasyfikacja innowacji frazeologicznych Stanisława Bąby (1989: 46–66). Jak ujawniła wstępna analiza, największą produktywność w badanym materiale wykazują innowacje modyfikujące, a więc zmiany na płaszczyźnie leksykalnej lub gramatycznej frazeologizmu, w tym innowacje wymieniające (zamiana komponentu), innowacje skracające (opuszczenie komponentu), innowacje rozwijające (dodanie komponentu) oraz innowacje kontaminujące (skrzyżowanie, pomieszanie, zlanie się dwóch samodzielnych wyrażen).

W interpretacji materiału tekstowego nie mniej istotny jest kontekst pozajęzykowy (określone wydarzenia społeczno-polityczne). Opis przykładów wymaga zatem uwzględnienia perspektywy komunikacyjnej. Oprócz ustalenia podstawowych relacji nadawczo-odbiorczych, okoliczności oraz medium zostaną również wzięte pod uwagę potencjalne cele oraz skutki formułowanych przez widzów komunikatów tekstowych (Żydek-Bednarczuk 2005: 14). Jak już wcześniej podkreślano, nadawcami i odbiorcami rozpatrywanych tekstów są widzowie programu SK – potocznie określane jako „szkiełkowicze”. Warto odnotować, że ten wyraz został zarejestrowany przez WSJP PAN i zdefiniowany w następujący sposób: ‘osoba oglądająca regularnie i z upodobaniem program telewizyjny „Szkło kontaktowe”’ (WSJP PAN). Mamy więc w tym wypadku do czynienia z określonym kręgiem specjalizującym się w zamierzonym transformowaniu językowo ustabilizowanych form w obrębie tekstów SMS-ów, które pełnią funkcję wspólnotową (grupotwórczą). Za bezpośrednią przyczynę tego rodzaju działań podejmowanych przez widzów należy uznać chęć wyrażenia własnej opinii (komentarza), z reguły połączonej także z odpowiednią oceną bieżących wydarzeń społeczno-politycznych. Rozpatrywane komunikaty tekstowe bazują na kreatywnym użyciu przez ich nadawców dostępnych środków językowych w celu zaskoczenia odbiorców (prowadzących magazyn oraz innych widzów) oryginalnością spostrzeżeń lub komizmem (funkcja ludyczna).

7 Na potrzeby opisu zebranego materiału frazeologia będzie traktowana w szerokiej perspektywie, pozwalającej objąć analizą nie tylko tradycyjne frazeologizmy, ale też przysłowia, sentencje, aforyzmy, cytaty itp.

Zabiegi te stanowią zatem przejaw karnawalizacji języka (odwrócenia istniejącego porządku w rozumieniu Michaiła Bachtina). Rozważane mechanizmy wiążą się ściśle ze zjawiskiem intertekstualności rozumianej jako uzależnienie wytwarzania i interpretacji konkretnych tekstów od znajomości innych (powstałych wcześniej) tekstów. W analizie lingwistycznej będę się zatem odwoływać nie tylko do ustaleń poczynionych na gruncie frazeologii standardowej i pragmatycznej, wykorzystam też niektóre narzędzia wypracowane w ramach lingwistyki kulturowej, takie jak elementy rekonstrukcji JOŚ (zob. Tokarski 2013). Ich użycie pozwoli na przeprowadzenie próby odtworzenia pewnego wycinka współczesnej rzeczywistości społecznej i politycznej odzwierciedlonej w esemesowych komentarzach widzów.

W odróżnieniu od antyprzysłów czy memów internetowych (zob. Szutkowski 2019; Niekrewicz 2020) SMS-y widzów SK nie były do tej pory przedmiotem odrębnych analiz poświęconych wykrywaniu twórczych przekształceń utartych połączeń wyrazowych. Materiał badawczy, którego próbka w postaci 20 przykładów zostanie zaprezentowana niżej, pozyskiwano od stycznia 2020 r. do lutego 2022 r. W rozpatrywanym okresie opinię publiczną w Polsce absorbowano wiele spraw i wydarzeń o charakterze społeczno-politycznym, takich jak: wybory prezydenckie, wybuch pandemii koronawirusa, dyskusja nad unijnym funduszem odbudowy, akcja szczepień, napięta sytuacja na granicy polsko-białoruskiej w związku z kryzysem migracyjnym oraz wkroczenie wojsk rosyjskich do Ukrainy. Wydarzenia te stanowiły pozajęzykowe tło (punkt odniesienia) dla zamierzonych przez autorów (widzów SK) twórczych przekształceń utartych połączeń wyrazowych w przesyłanych do programu SMS-ach.

Charakterystyka materiału

Zebrany materiał stanowi dość obfitą serię tekstów nawiązujących do gestu posłanki Joanny Lichockiej wykonanego pod adresem opozycji tuż po głosowaniu w sprawie przekazania 2 mld zł dla TVP i PR w lutym 2020 r. Do tego zdarzenia odnosi się następujący przykład:

- (1) *Homo homini **palcem** est* ← *Homo homini **lupus** (est)* × *Człowiek człowiekowi **wilkiem*** (KSŁ) ‘ludzie są zawistni, nieżyczliwi dla siebie nawzajem’ (USJP).

Modyfikacja polega w tym wypadku na skrzyżowaniu dwóch wersji językowych sentencji: łacińskiej oraz polskiej z jednoczesną zamianą jednego z komponentów ciągu macierzystego, por. *lupus* – *wilkiem* – *palcem*. Przytoczony przykład wyraża krytyczną ocenę gestu oznaczającego zniewagę poprzez wskazanie środkowego palca

w stronę oponentów politycznych⁸. Poza kontekstem rozpatrywanego wydarzenia esemesowy komentarz nie będzie zrozumiały dla odbiorcy.

Do wielu przekształceń utartych zwrotów zainspirowała również widzów SK inauguracja kampanii prezydenckiej Władysława Kosiniaka-Kamysza w lutym 2020 r. Małżonka prezesa PSL – Paulina Kosiniak-Kamysz – zaanonsowała go następująco: „Chodź, tygrysie, scena jest twoja”. Oto wybrany przykład:

- (2) *Władek w dom, tygrys w dom* ← *Gość w dom, Bóg w dom* ‘każdy gość jest miło przyjmowany (formuła zawierająca nakaz gościnności)’ (USJP).

W zaprezentowanym SMS-ie obserwujemy zjawisko zamiany dwóch komponentów ciągu macierzystego (przysłowia). Co ciekawe, w jego strukturze pojawia się imię własne w formie zdrobniałej, które odsyła bezpośrednio do komentowanej sytuacji, konkretyzując głównego jej uczestnika (kandydata na prezydenta). Niemniej jednak bez uwzględnienia szerszego kontekstu tego wydarzenia komentarz może nie zostać odkodowany zgodnie z intencją nadawcy (zwłaszcza przez odbiorcę spoza grupy docelowej – „szkiełkowiczów”). Nieprzypadkowe wydaje się tutaj także wykorzystanie przysłowia ludowego. Zabieg ten pozwala na zidentyfikowanie działacza formacji politycznej odwołującego się do tradycji ruchu ludowego. Z kontekstem przykładu współgra metafora animalistyczna nawiązująca wprost do wypowiedzi żony prezesa PSL. Wyraz *tygrys* wywołuje skojarzenia z dużym, silnym, dzikim zwierzęciem. Mamy więc tutaj do czynienia z rzutowaniem określonych cech zwierzęcych na człowieka. Zabieg ten kreuje raczej pozytywny (choć nieco żartobliwy) wizerunek polityka ubiegającego się o najwyższy urząd w państwie.

Ważnym wydarzeniem na polskiej scenie politycznej były wybory prezydenckie 2020 r. Zgodnie z kalendarzem wyborczym miały się one odbyć na początku maja. Jednak ze względu na sytuację związaną z epidemią COVID-19 głosowanie odbyło się pod koniec czerwca. Zgromadzony materiał tekstowy dostarcza wielu komentarzy odnoszących się do tych wydarzeń, np.:

- (3) *Iść albo nie iść? Oto jest pytanie...* ← *Być albo nie być. Oto jest pytanie.* William Szekspir, *Hamlet* (WSC);
- (4) *Dobry prank rubla wart* ← *Dobry żart tynfa wart* ‘o udanym żarcie, trafnym powiedzeniu, inteligentnym dowcipie’ (USJP).

W przykładzie (3) twórczemu przekształceniu poddano cytat pochodzący z *Hamleta* Szekspira, w którym czasownik egzystencjalny został zastąpiony przez czasownik ruchu, por. *być* – *iść*. W ten sposób nadawca wyraził dylemat, przed którym

8 Gest pokazania komuś środkowego palca, któremu może towarzyszyć ironiczny uśmiech, stanowi przejaw skrajnego lekceważenia adresata (por. Jarząbek 2016: 254).

stało wielu wyborców: czy wziąć udział w wyborach przeprowadzanych w formie kontaktowej w trakcie trwania epidemii koronawirusa, czy nie. Z kolei w obrębie przykładu (4) odnajdujemy nawiązanie do rozmowy telefonicznej nagranej przez rosyjskiego komika Władimira Kuzniecowa. Tuż po wyborach zadzwonił on z gratulacjami do prezydenta Andrzeja Dudy, podszywając się pod sekretarza generalnego ONZ António Guterresa. Rodzimy *żart* został w ciągu pochodnym zastąpiony przez wyraz angielskiego pochodzenia – *prank*:

‘żart, nabranie kogoś’ (MSS); ‘inscenizowane zdarzenie, nagrywane ukrytą kamerą i udostępnione potem w Internecie, najczęściej dziwne lub zaskakujące, będące formą żartu ze zwykle przypadkowych osób w nim uczestniczących lub je oglądających (ich reakcje są istotną częścią nagrania)’ (DS).

Tego rodzaju przekształcenie odzwierciedla realia współczesnego życia politycznego oraz zmiany zachodzące w komunikacji międzyludzkiej w wyniku rozwoju nowych technologii. Historyczna nazwa dawnej monety polskiej została z kolei w transformowanej wersji przysłowia zastąpiona nazwą obcej jednostki monetarnej. Dzięki temu autor SMS-a odwołał się do narodowości osoby, która nagrała i upubliczniła rozmowę. W komentarzu tym znalazły zatem odbicie pewne elementy współczesnej rzeczywistości politycznej i medialnej. Bez punktu odniesienia do publikowanych na antenie SK relacji filmowych dotyczących określonych wydarzeń politycznych analizowane teksty nie będą zrozumiałe dla odbiorcy.

Wybuch pandemii COVID-19 spowodował wiele ograniczeń w różnych sferach życia. Problemy te znalazły swoje odzwierciedlenie w całych seriach esemesowych komentarzy widzów SK. Można wśród nich wyodrębnić kilka grup tematycznych. Pierwszą grupę tworzą komentarze odnoszące się do samej choroby i tempa jej rozprzestrzeniania się, a także głównych sposobów zapobiegania epidemii:

- (5) *Człowiek człowiekowi wirusem* ← *Człowiek człowiekowi wilkiem*;
- (6) *Noga nogę wita!* ← *Ręka rękę myje (noga nogę wspiera)* ‘o członkach jakiejś nieformalnej grupy, kliki, popierających się nawzajem w nieuczciwych sprawach’ (USJP);
- (7) *Każdy kij ma dwa końce, a maseczki dwa sznureczki...* ← *(Każdy) kij ma dwa końce* ‘każda sytuacja ma dobre i złe strony’ (USJP);
- (8) *Komu w drogę, temu kwarantanna...* ← *Komu w drogę, temu czas* ‘wezwanie do odejścia, wyruszenia’ (USJP);
- (9) *Dziel i szczep, szczep i rządź...* ← *Dziel i rządź* ‘zasada polegająca na antagonizowaniu ludzi, aby łatwiej poddawali się rządzeniu’ (USJP).

Większość przywołanych przykładów ilustruje mechanizm zamiany komponentu (w obrębie przysłów oraz zwrotów pochodzenia łacińskiego). Z kolei w przykładach (7) i (9) obserwujemy rozwinięcie schematu ciągu macierzystego (dodanie

komponentu). Wprowadzenie do struktury tych wyrażen leksyki specjalistycznej z zakresu biologii i medycyny pociągnęło za sobą określone zmiany w planie treści, umożliwiając widzom przekazanie opinii dotyczących realiów życia w trakcie pandemii COVID-19. Teksty te jako komentarz do prezentowanych na antenie SK relacji w postaci filmów czy zdjęć z kronikarską precyzją odzwierciedlają zarazem pewne charakterystyczne elementy „pandemicznej” rzeczywistości (higiena, utrzymywanie dystansu społecznego, nowe sposoby powitania itd.).

Do drugiej grupy kwalifikuje się seria SMS-ów dotyczących działań podejmowanych przez władze w zakresie walki z epidemią oraz przeciwdziałania negatywnym skutkom lockdownu:

- (10) *Łukasz z(a)robił swoje, Łukasz może odejść!* ← *Murzyn zrobił swoje, murzyn może odejść* ‘kogoś wykorzystano i odprawiono, gdy przestał być potrzebny’ (USJP);
- (11) *Chleba i gazu!* ← *Chleba i igrzysk!* hasło plebsu w starożytnym Rzymie (WSC);
- (12) *Nie będzie Niemiec pluł nam w twarz pomocą* ← *Nie będzie Niemiec pluł nam w twarz ni dzieci nam germanił...* Maria Konopnicka, *Rota* (WSC).

Użyte w przykładzie (10) imię własne stanowi wyraźną aluzję do dymisji ówczesnego ministra zdrowia Łukasza Szumowskiego. Nadawca komentarza zmodyfikował ponadto (graficznie) strukturę czasownika występującego w kanonicznej wersji przysłowia. Pozwala to na dwojaki odczytanie treści komentarza: ‘wypełnił swoje zadania w trudnym czasie walki z epidemią’ i ‘osiągnął zysk’. Jest to nawiązanie do podnoszonych przez media nieprawidłowości dotyczących kontraktów ministerialnych na zakup wadliwych maseczek i respiratorów. SMS (11) stanowi przykład zamiany komponentu w obrębie zwrotu o łacińskiej proveniencji z aluzją na temat rosnących cen paliw i energii. Komentarz (12) to z kolei przekształcenie cytatu pochodzącego z tekstu *Roty*. Transformacja polega na dodaniu komponentu, który odnosi się do propozycji udzielenia Polsce pomocy finansowej przez Niemcy, na którą polskie władze odpowiedziały odmową. Powyższe przykłady odzwierciedlają zatem niektóre elementy realiów ekonomicznych doby pandemii koronawirusa z odpowiednią oceną opisywanych zjawisk. Bez odniesienia do rzeczywistości pozajęzykowej komentarze te nie będą mogły być zinterpretowane zgodnie z intencją nadawców.

W obrębie trzeciej grupy SMS-ów związanych z pandemią COVID-19 sytuują się opinie widzów dotyczące problemów edukacji w czasie pandemii. Jako ilustrację można przywołać następującą modyfikację przysłowia:

- (13) *Obyś własne dzieci uczył!* ← *Obyś cudze dzieci uczył. Bodajbyś cudze dzieci uczył!* ‘nie ma nic gorszego niż praca nauczyciela’ (USJP).

Przekształcona wersja powstała w wyniku modyfikacji antonimicznej polegającej na zamianie komponentu *cudze* na *własne*. W ten sposób nadawca odwołał się do sytuacji przejścia na nauczanie w trybie zdalnym, kiedy to rodzice byli zmuszeni wcielić się w rolę nauczycieli, aby pomóc swoim dzieciom w nauce (gra znaczenia przenośnego i dosłownego).

Czwarta grupa esemesowych komentarzy związanych z pandemią obejmuje teksty odnoszące się do ograniczeń w zakresie organizacji imprez, które wynikały z wprowadzanych przez władze zakazów zgromadzeń, np.

- (14) **Z orgii pod rynną** ← *Dostać się, trafić, wpaść itp. z deszczu pod rynną* ‘znaleźć się w sytuacji jeszcze gorszej niż poprzednia’ (USJP).

Przytoczony SMS ilustruje zamianę komponentu frazeologizmu, w którym pojawia się wyraz *orgia*, nawiązujący do epizodu ucieczki europościa Józsefa Szájera przed belgijską policją (po rynnie) z imprezy nielegalnie zorganizowanej podczas zakazu zgromadzeń. Zawarta w tekście ocena opiera się na grze znaczenia przenośnego (w kanonicznej wersji wyrażenia) i dosłownego (pozajęzykowy kontekst zdarzenia w zmodyfikowanej wersji).

Uwagi widzów SK nie uszła także sprawa sporu z Czechami dotyczącego elektrowni w Turowie. Wyraźne aluzje do tych kwestii odnajdujemy w przykładach:

- (15) **Czeski film i rosyjska ruletka w jednym** ← *czeski film* ‘situacja, w której nie wiadomo, o co chodzi’ (USJP) × *rosyjska ruletka* ‘gra polegająca na przyłożeniu do głowy wybranego uczestnika gry rewolweru z jedną kulą w magazynku i naciśnięciu spustu, mająca na celu przeżycie silnych wrażeń związanych z niebezpieczeństwem utraty życia’ (USJP) × *dwa w jednym* ‘produkt łączący cechy przypisywane dwóm innym’ (WSFJP);
- (16) **Ahoj z tym!** ← *ahoj* ‘cześć, serwus’ (SCP) × **(a) chuj z tym** ‘nieważne, nieistotne’ (MSS).

W przykładzie (15) zachodzi kontaminacja frazeologizmu *dwa w jednym* przy jednoczesnym zastąpieniu pierwszego członu tego wyrażenia dwoma samodzielnymi frazeologizmami. Pierwszy frazeologizm stanowi aluzję do przedłużającego się sporu z południowym sąsiadem. Drugi natomiast wskazuje na ryzyko i skutki finansowe wynikające z braku porozumienia. SMS (16) ilustruje kontaminację polskiego wulgarnego wykrzyknika z czeskim (nieformalnym) zwrotem grzecznościowym. Występuje tu węzeł foniczny (oparty na podobieństwie brzmieniowym krzyżujących się komponentów) z jednoczesnym zastąpieniem ekspresywnego komponentu polskiego zwrotu czeską formułą powitalną. Dzięki temu nadawcy udało się uzyskać efekt „międzyjęzykowej” gry słów. Oba te przykłady w oryginalnej i żartobliwej formie wyrażają krytyczną ocenę nieskutecznej strategii negocjacyjnej polskich władz.

Ważnym wydarzeniem kulturalnym o zasięgu międzynarodowym jest odbywający się w Polsce co pięć lat Konkurs Chopinowski. W zgromadzonym materiale znalazł się również następujący komentarz dotyczący ubiegłorocznego konkursu pianistycznego:

- (17) *King Bruce Liu Szopena mistrz* ← *King Bruce Lee karate mistrz* – tytuł piosenki wykonywanej przez Piotra Fronczewskiego (Franka Kimono); *Bruce Lee* – amerykański aktor, mistrz sztuk walki chińskiego pochodzenia; *Bruce Liu* – kanadyjski pianista chińskiego pochodzenia, zwycięzca XVIII Międzynarodowego Konkursu Pianistycznego im. Fryderyka Chopina.

Modyfikacji poddano tytuł popularnej w latach 80. piosenki disco. W wypadku pierwszego komponentu ciągu macierzystego nastąpiła kontaminacja oparta na podobieństwie brzmieniowym krzyżujących się nazw własnych (nazwiska karateki i nazwiska pianisty). Drugi komponent jednostki bazowej zastąpiła spolszczona forma nazwiska wybitnego pianisty. Poprzez skojarzenie z imieniem karateki nadawca odsyła do innej osoby (o tym samym imieniu i podobnie brzmiącym nazwisku), konkretyzując dziedzinę, w której osiągnęła ona mistrzostwo (gra na fortepianie).

Polską opinię publiczną w 2021 r. absorbowała również trudna sytuacja na granicy polsko-białoruskiej w związku z próbami nielegalnego przekroczenia wschodniej granicy Unii Europejskiej przez cudzoziemców sprowadzanych przez reżim Aleksandra Łukaszenki i ściśle z tym związane kwestie ochrony polskich granic. Zebrany materiał dostarcza licznych komentarzy widzów dotyczących tych problemów:

- (18) *Za mundurem drut kolczasty sznurem...* ← *Za mundurem panny sznurem* ‘wojskowi mają powodzenie u kobiet’ (USJP) × *drut kolczasty* ‘drut ze specjalnymi kolcami używany do budowy ogrodzeń, przeszkód, zasieków’ (USJP);
- (19) *Wojna i sen* ← *Wojna i pokój* – tytuł powieści Lwa Tołstoja.

Przekształcenia zostały w tych wypadkach oparte na zamianie komponentu przysłowia i tytułu utworu literackiego. Użyty w przykładzie (18) termin specjalistyczny odsyła do podjętej przez wojsko i pograniczników akcji umacniania zabezpieczeń (rozwijania tzw. concertyny) w polskim pasie granicznym. Nadawca esemesowego komentarza uzyskał w ten sposób efekt gry znaczenia metaforycznego i dosłownego. Z kolei przykład (19) stanowi aluzję do konferencji prasowej poświęconej ustawie o obronie ojczyzny, zorganizowanej jesienią 2021 r. przez ministra obrony narodowej Mariusza Błaszczaka z udziałem wicepremiera Jarosława Kaczyńskiego. W trakcie przemówienia szefa MON prezes Kaczyński zdawał się zasypiać. Nie uszło to uwadze mediów oraz widzów SK, którzy poddali twórczej „obróbce” tytuł utworu Tołstoja, dokonując zamiany bazowego komponentu ciągu na wyraz *sen* (odnoszący się wprost do komentowanego wydarzenia). Przekształcenie tytułu

harmonizuje z tematyką konferencji dotyczącej kwestii obronności, a także z „walką ze snem”, jaką toczył jeden z jej głównych uczestników (gra znaczenia metaforycznego z dosłownym).

Polska opinia publiczna z niepokojem śledziła także dramatyczny rozwój wydarzeń w Ukrainie związanych z agresywną polityką prowadzoną przez władze Rosji, do czego nawiązuje ostatni przykład:

- (20) *Putinie! Nie idźcie tą drogą!* ← *Ludwiku Dorn i Sabo! Nie idźcie tą drogą!* – apel Aleksandra Kwaśniewskiego skierowany do polityków PiS podczas konwencji wyborczej LiD w Szczecinie 2007 r.; wypowiedź zdobyła nagrodę słuchaczy w plebiscycie „Srebrne Usta” zorganizowanym przez Program 3 Polskiego Radia.

SMS opublikowano 22 lutego 2022 r., tuż po tym, jak na antenie SK został wyemitowany fragment wywiadu udzielonego przez A. Kwaśniewskiego Radiu Zet, w którym były prezydent w mocnych słowach odniósł się do wygłoszonego dzień wcześniej przemówienia prezydenta Rosji Władimira Putina, a także do wkroczenia wojsk rosyjskich na terytorium Doniecka i Ługańska. Cytat, który w prymarnym użyciu odnosił się do relacji na polskiej scenie politycznej, został twórczo przekształcony i rozszerzony na aktualne stosunki międzynarodowe. Zamiana dotyczy tutaj pierwszego komponentu ciągu bazowego złożonego z imienia i nazwiska polskiego polityka przy jednoczesnym opuszczeniu drugiego komponentu apelu – zoonimu⁹. Opuszczenie imienia zwierzęcia oraz użycie wyłącznie nazwiska rosyjskiego prezydenta w formie wołacza sprawia, że odbiorca apelu staje się indywidualny, a nie zbiorowy, na co wskazywać by mogła niezmieniona forma orzeczenia w 2. osobie liczby mnogiej. Tego rodzaju przekształcenie stanowi dla odbiorcy wyraźny sygnał obcości językowo-kulturowej przejawiającej się w zastosowanej formie zwrotu do adresata. Oprócz tego wywołuje skojarzenia z charakterystycznym dla polszczyzny czasów komunizmu sposobem oficjalnego zwracania się do rozmówcy na *wy*¹⁰ (z odpowiednią formą werbalną w 2. osobie liczby mnogiej, często w połączeniu z tytułaturą kolegiąlną – *towarzyszu* itd.). Jak pisze Anna Wierzbicka,

[...] wartość semantyczna tej formy jest inna niż rosyjskiego *vy* mimo formalnego, strukturalnego czy nawet funkcjonalnego podobieństwa między nimi [...]. Wskutek zróżnicowania kontekstu językowego i kulturowego forma *wy* miała w polszczyźnie inną wartość pragmatyczną niż w języku rosyjskim; niemniej jednak w okolicznościach historycznych, w jakich ją narzucono, ludzie odbierali ją nie jako zwyczajnie niepolską, lecz radziecką [...] (Wierzbicka 2004: 154 –155).

⁹ Saba – pies L. Dorna.

¹⁰ Homofoniczna forma *wy* używana w polskich gwarach ludowych w stosunku do osób starszych (tzw. dwojenie) wyraża postawę pełną szacunku.

Podobnie jak w wielu innych analizowanych wyżej esemesowych komentarzach apel skierowany do prezydenta Rosji został oparty na grze znaczenia dosłownego (wezwanie do niewkraczania na terytorium Ukrainy) i metaforycznego (wezwanie do niewkraczania na drogę konfliktu zbrojnego).

Podsumowanie

Po przeprowadzeniu analizy materiałowej nasuwa się wniosek, że mechanizm twórczego przekształcania struktury utartych połączeń wyrazowych w SMS-ach widzów SK umożliwia ich autorom wydobywanie nowych sensów dotyczących aktualnych wydarzeń i zjawisk zachodzących w sferze społeczno-politycznej.

Pod względem formalnym w transformacjach schematów bazowych dominuje strategia zamiany komponentu, por. przykłady: (1)–(6), (8)–(11), (13), (14), (16)–(20). Z reguły zamianie podlegał jeden komponent ciągu macierzystego, ale zaobserwowano również przypadki zamiany dwóch komponentów. W prezentowanym materiale znacznie rzadziej obserwuje się przypadki dodania komponentu, por. (7), (9), jego opuszczenia, por. (20), oraz kontaminacji, por. (15), (16). Twórczym przekształceniom najczęściej były poddawane przysłowia, por. (2), (4), (6)–(8), (10), (13), (18), co stanowi blisko 50% badanej próbki, a także sentencje, por. (1), (5), (9), (11). Widzowie najchętniej transformowali zarówno oryginalną łacińską sentencję *Homo homini lupus*, jak i jej polski odpowiednik *Człowiek człowiekowi wilkiem*. Oprócz tego zabiegom modyfikacji podlegały frazeologizmy: (14), (15), tytuły: (17), (19), oraz cytaty: (3), (12), (20).

Obok innych typów kontrjednostek, takich jak memy czy slogany, analizowany materiał językowy potwierdza wyraźną tendencję do odtwarzania schematów. Twórcze przekształcenia „starej frazeologii” ukazują ją w „nowej odsłonie” jako swoisty zapis pewnego wycinka aktualnej rzeczywistości społeczno-politycznej, odzwierciedlonej i odpowiednio zinterpretowanej w esemesowych komentarzach widzów. Teksty te umożliwiają włączenie się do publicznej dyskusji w obrębie grupy („szkiełkowiczów”) – celne formułowanie opinii oraz wyrażanie oceny obserwowanych zjawisk w żartobliwej konwencji poprzez zabawę słowem. Mimo że ich żywot jest stosunkowo krótki (ograniczony ramami czasowymi programu i pamięcią obserwatorów życia politycznego na bieżąco komentujących określone wydarzenia), wydaje się, że lingwistyczną naturę mechanizmów łamania utartych schematów warto zgłębiać na zróżnicowanym materiale, dostępnym dzięki rozwojowi najnowszych technologii komunikacji. Każda próba jego opisu stanowi zarazem przyczynek do badań nad kondycją współczesnego telewizyjnego dyskursu politycznego.

Literatura

- BĄBA S., 1989, *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, „Filologia Polska – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu”, nr 37, Poznań.
- CHLEBDA W., 2020, *Reprodukowalność, reprodukcja, reprodukt*, [w:] W. Chlebda, J. Tarsa (red.), *Frazeologia a reprodukowalność w teorii i praktyce komunikacyjnej. Problemy – metody analizy – opis*, „Intercontinental Dialogue on Phraseology”, nr 6, Białystok, s. 27–50.
- DS: *Dobry słownik*, [on-line:] <https://dobryslownik.pl>.
- GRZEGORZEWSKI K., 2010, *Felietonowość „Szklą Kontaktowego”*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” t. 13, s. 505–516.
- JACHIMEK T., 2022, *No i pogadali. „Szkló kontaktowe”, gdy gasną kamery*, Warszawa.
- JARZĄBEK K., 2016, *Słownik mowy ciała Polaków*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, nr 3527, Katowice.
- KACZMAREK M., 2002, *Specyfika językowa i graficzna krótkich wiadomości tekstowych (SMS-ów)*, [w:] K. Michalewski (red.), *Tekst w mediach*, Łódź, s. 127–135.
- KOZIOŁ-CHRZANOWSKA E., 2014, *Antyprzysłowia, memy, antyslogany. Kontrmówienie jako strategia komunikacji*, „Socjolingwistyka” XXVIII, s. 49–66.
- KRZEMPEK M., 2006, *SMS jako geneologiczne signum temporis*, „Stylistyka” XV, s. 361–370.
- KSŁ: J. Muras (red.), *Księga sentencji łacińskich*, Warszawa 2005.
- LEWICKI A.M., 2003, *Studia z teorii frazeologii*, „Prace Językoznawcze – Leksem”, nr 5, Łask.
- MAJKOWSKA G., 1988, *Klasyfikacja semantyczna zamierzonych modyfikacji związków frazeologicznych*, [w:] M. Basaj, D. Rytel (red.), *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 5, Wrocław, s. 143–163.
- MELEROVIČ A.M., MOKIENKO V.M., 1997, *Frazeologizmy v russkoj reči. Slovar’*, Moskva.
- MIECUGOW G., OZMIKOWSKI V., 2012, *Szkiełko i wokół*, Warszawa.
- MIECUGOW G., SIANECKI T., 2007, *Kontaktowi czyli Szklarze bez kitu*, Warszawa.
- MSS: *Miejski słownik slangu i mowy potocznej*, [on-line:] <https://miejski.pl>.
- NIEKREWICZ A., 2020, *Funkcja politycznych słów kluczy w memach internetowych*, „Forum Lingwistyczne” nr 7, s. 105–116, <http://doi.org/10.31261/FL.2020.07.08>.
- PRZYWARA P., 2012, *SMS jako środek komunikowania*, „Komunikacja Społeczna” nr 2, s. 29–41.
- SCP: J. Siatkowski, M. Basaj, *Słownik czesko-polski*, wyd. 2 zaktual., Warszawa 2002.
- SENDEREK D., 2003, *SMS. Słowa mają siłę*, Warszawa.
- SKOWRONEK B., 2013, *Mediolingwistyka. Wprowadzenie*, „Prace Monograficzne – Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie”, nr 654, Kraków.
- SZKUDLAREK-ŚMIECHOWICZ E., 2010, *SMS jako element tekstu telewizyjnego*, [w:] A. Ginter (red.), *Z zagadnień semantyki i stylistyki tekstu*, Łódź, s. 405–412.
- SZKUDLAREK-ŚMIECHOWICZ E., 2016, *Telewizyjny dyskurs polityczny*, „Forum Lingwistyczne” nr 3, s. 97–106.
- SZUTKOWSKI T., 2019, *(Anty)przysłowia vel innowacje przysłowiowe w przestrzeni e-tekstów. Przyczynek do paremiologii w perspektywie tekstologicznej*, „Studia Rossica Posnaniensia” nr 2 (44), s. 169–185, <https://doi.org/10.14746/strp.2019.44.2.16>.
- TOKARSKI R., 2013, *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*, Lublin.
- USJP: Dubisz S. (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. I–IV, Warszawa 2003.

- Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, praca zbiorowa, red. P. Żmigrodzki, M. Bańko, B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek, Kraków 2018.
- WIERZBICKA A., 2004, *Semantyka zwrotów językowych*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Programy dydaktyczne. Bibliografia. Etykieta językowa*, „Współczesna Polszczyzna. Wybór opracowań”, t. 1, Lublin, s. 150–156.
- WSC: H. Markiewicz, A. Romanowski, *Skrzydlate słowa. Wielki słownik cytatów polskich i obcych*, wyd. nowe, popr. i znacznie rozsz., Kraków 2007.
- WSFJP: P. Müldner-Nieckowski, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. Wyrażenia, zwroty, frazy*, Warszawa 2004.
- WSJP PAN: P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, [on-line:] wsjp.pl.
- ŻYDEK-BEDNARCZUK U., 2005, *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*, Kraków.

New (Old) Phraseology in SMS Texts Sent by Viewers of the TV Programme “Szkło kontaktowe” (“Contact Lens”)

Abstract

The purpose of this article is to describe creative transformations of fixed expressions found in “Szkło kontaktowe” broadcast on the TVN24 information channel. The presented sample of research material, collected in 2020-2022, consists of 20 items. Linguistic analysis of the collected SMS texts included reconstruction of stem strings in investigated phrases. It also aimed at determining types of structural and semantic transformations and analysis of their extra-linguistic context (textological perspective). Description of the material is predominantly based on theoretical assumptions of standard and pragmatic phraseology. Additionally, some tools of cultural linguistics have been applied, particularly elements of reconstruction related to the linguistic picture of the world, which allows for the reconstruction of a fragment of the contemporary social and political reality reflected in the SMS comments of viewers.